

РОЗДІЛ 11 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ПОНЯТТЯ, ТЕРМІН І КОНЦЕПТ У СУЧАСНІЙ МОВІ ПРАВА

NOTION, TERM AND CONCEPT IN THE MODERN LANGUAGE OF LAW

Ляшук А.В.,

*здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ*

У статті здійснено розмежування дефініції «поняття», «термін» та «концепт». Охарактеризовано їхню сутність крізь призму мови права. Зазначено, що в юридичній практиці розрізнення та розуміння змісту «поняття» та «терміну» є однаковим для більшості юристів. А ситуація з сутністю концепту є дещо складнішою, оскільки в сучасній науці до цього часу немає єдиного підходу до трактування цього поняття. Здійснено аналіз теоретичних підходів до розуміння сутності концепту в гуманітарних науках. Зазначено, що концепти права є видозміненими концептами культури, які набули статусу категорій і принципів права саме в результаті довготривалого функціонування в сфері реальних правових відносин.

Акцентовано, що для правового поняття характерним є логічна побудова з виділенням загальних і суттєвих ознак. Поняття є невід'ємними компонентами юридичної науки і практики, узагальнюючи її понятійний та термінологічний апарат. Відзначено, що правовий концепт як результат розумової діяльності відрізняється від правової категорії і правового поняття тим, що в ньому присутній суб'єктивний фактор.

Підкреслено, що для розвитку сучасної філософії права є досить важливим враховувати як різноманіття смислів фундаментальних правових категорій, що виступають у якості концептів, так і їх здатність «схоплювати» риси всього цілого; через окремі ознаки висловлювати це ціле як гармонійну єдність.

Продемонстровано еволюцію від концепту до терміну. Зокрема зазначено, що початком пізнавального процесу є концепт, а поняття – це наступний етап розвитку знання. Далі наука не зупиняється на понятті, а прагне до терміну в тому сенсі, у якому його вживає П. Флоренський у праці «Термін». Термін як заключна стадія розвитку наукового знання інтерпретується як поняття з однозначним змістом.

Підсумовано, що правові поняття разом із правовими термінами й концептами складають найважливіший компонент професійної культури юриста.

Ключові слова: поняття, термін, концепт, мова права, юридичний текст.

The distinction between the definitions of "notion", "term" and "concept" is made in the article. Their essence is characterized through the prism of the language of law. It is noted that the distinction and understanding of the meaning of "concept" and "term" is the same for most lawyers in the legal practice. And the situation with the essence of the concept is somewhat more complex, because there is still no single approach to this concept in the modern science. The analysis of the theoretical approaches to understanding the essence of the concept in the humanitarian disciplines is carried out. It is noted that the concepts of law are the modified concepts of culture, which have acquired the status of the categories and principles of law precisely as a result of the long-term functioning in the sphere of the real legal relations.

It is pointed out that the legal notion is characterized by the logical construction with the allocation of general and essential features. Notions are integral components of the legal science and practice, summing up its conceptual and terminological apparatus. It is noted that the legal concept, as a result of mental activity, differs from the legal category and legal notion by the fact that there is a subjective factor in it.

It is emphasized that for the development of the modern philosophy of law it is quite important to take into account both the diversity of meanings of the fundamental legal categories that act as concepts and their ability to "seize" the features of the whole; through separate signs to express this whole as a harmonious unity.

The evolution from the concept to the term is demonstrated. In particular, it is noted that the beginning of the cognitive process is the concept, and the notion is the next stage in the development of knowledge. But science does not stop at the notion. It tends to the term in the sense in which it is used by P. Florensky in his work "The Term". The term as the final stage of the development of scientific knowledge is interpreted as the notion with the unambiguous content.

It is concluded that legal notions together with legal terms and concepts constitute the most important component of the professional culture of a lawyer.

Key words: notion, term, concept, the language of law, legal text.

Постановка проблеми. Природна мова, потрапляючи у сферу юридичного функціонування, зазнає низки перетворень, глибина яких дає підставу розглядати мову права як самостійну підсистему. Мова права, як і інші феномени мовної правової зони, володіє специфічною якістю, що не виводиться повною мірою з літературного субстрату [5, с. 39]. Особлива якість мови права зумовлена тим, що антиномічне буття природної мови, стихійність законів її існування вступають у протиріччя з приписовим імперативом юридичних текстів і жорсткою семантизацією мовних одиниць, що використовуються в мові права.

Основними характеристиками мови права є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо. Залежно від конкретних сфер юридичної діяльності (законодавство, судочинство, нотаріат, адвокатура, юридична наука, юридична освіта тощо) юридична мова має функціонально-стильові та жарово-стильові особливості. Вони є предметом вивчення і юридичної

науки, і мовознавства, зокрема юридичної лінгвістики [14, с. 100]. тому, на нашу думку, особливої уваги потребує розмежування «поняття», «терміну» та «концепту» в сучасній мові права. Про терміни, поняття, категорії та концепт ученими написано багато праць. В юриспруденції також були поодинокі випадки дослідження правового поняття, правової категорії, проте взагалі не досліджували термін «правовий концепт». Отже, питання визначення й розмежування термінів: «поняття», «правова категорія» (термін) і «правовий концепт» є зараз досить актуальним.

Стан опрацювання проблеми. У своїх працях правові поняття й категорії досліджували: А. Автономов, С. Алексєєв, Н. Артикуца, А. Деревін, Д. Керімов, О. Сербенська, М. Панов, А. Піголкін та інші.

Вивченню концепту присвятили свої праці такі вчені: С. Аскольдов, К. Зацепін, Д. Лихачов, І. Самоуков, А. Селіванова, Ю. Степанов, І. Сусов, С. Юлімірова та інші.

Метою статті є розмежування дефініцій «поняття», «концепт» та «термін» як правових категорій із позиції філософії права.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розмежувати ці терміни, необхідно спочатку дати їм визначення, що ми й зазначаємо далі.

Отже, поняття це – «1. Одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. 2. Розуміння кимось чого-небудь, що склалося на основі певних відомостей, власного досвіду. Думка про що-небудь, погляд на щось. Сукупність поглядів на що-небудь, рівень розуміння чогось» [4, с. 863].

Зокрема, поняття це – «словесні, концентровані формулювання думки як спосіб відображення типового або конкретного явища, стану або процесу в спільний предмет юридичної науки, як підсумок, сума отриманих наукових знань про них» [9, с. 115].

Термін «категорія» походить від гр. *katēgoria* (висловлювання, звинувачення, ознака) і означає: 1) філос. Основне логічне поняття, що відображає загальні закономірні зв'язки і відносини, які існують в реальній дійсності. 2) наук. Родове поняття, що означає розряд предметів, явищ або їх важливу спільну ознаку. 3) Група, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, відрізняється від інших певними ознаками [4, с. 420].

Дещо вужче трактує термін «категорія» А. Селіванова: «найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки і відносини об'єктів пізнання і дослідження» [8, с. 202].

Категорії права – це найбільш загальні типові поняття, що вживаються в праві [10, с. 64].

На думку Н. Панова, правові категорії – це найбільш загальні, фундаментальні і глибокі правові поняття, є межею наукового узагальнення як в певній галузі юридичних знань, так і в правознавстві, юридичній практиці в цілому [9, с. 115]. Саме таке визначення, на нашу думку, є найбільш вдалим.

Як зазначає П. Рабінович, юридичний термін – слово або словосполучення, що відображає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [10]. Він розглядає юридичний термін як такий, що співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах, а правові поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-смісловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища.

Юридичні терміни – це «елемент юридичної техніки, словесні позначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави» [2].

Юридичні терміни є опорними точками в процесі пізнання правових явищ, вони безпосередньо пов'язані з регулятивною функцією права, запорукою реалізації якої є ефективна дія і застосування правових норм. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити юридичні терміни не тільки як одиниці мовної системи, але й з точки зору їх реального функціонування, сприйняття пересічними носіями мови.

Онтологічний аспект може бути проілюстрований роботою А. Піголкіна, який звертає особливу увагу на стилістичний та структурний аналіз юридичної термінології. Він наводить класифікацію термінів, які використовуються в законодавстві, по вертикальному й горизонтальному принципам. Також терміни класифікуються за наявністю дефініцій, за ступенем спеціалізації, за значенням і наявністю оціночного компонента. Таке різноманіття термінологічних класифікацій юридичної термінології відображає складність у визначення її обсягу.

А. Піголкін в аспекті ключових проблем юридичної термінології виділив синонімію й омонімію, які тісно переплітаються одна з одною. Він зазначає, що під час підготовки, тлумачення, застосування правових актів синоніми повинні збігатися повністю за змістом і не можуть мати смислових або будь-яких інших відтінків, водночас під час складання тезауруса, введення нормативних приписів в банк даних ЕОМ, об'єднанні слів у гнізда для поліпшення пошуку інформації допустимо тимчасовий відступ від категоричних вимог еквівалентності синонімів. Дослідник сформулював низку необхідних вимог, яких слід дотримуватися під час використання термінів у юридичних актах [13].

Функціонально-стилістичний аспект характерний для досліджень С. Хижняка. На його думку, юридична термінологія неоднорідна, у ній можна виокремити «термінологію права (закону) і термінологію правознавства (юриспруденції)», такий розподіл пов'язано «з різними сферами функціонування юридичної термінології: офіційно-ділової та наукової» [12, с. 80]. Далі зазначено, що термінологія правознавства складніша, ніж термінологія права, оскільки в ній вживаються терміни, що позначають теоретичні поняття, що не зустрічаються в текстах законів (гіпотеза, матеріальне право).

Нормативна оцінка юридичних термінів С. Хижняка містить низку параметрів:

- 1) структуру термінів;
- 2) способи номінації (іменування);
- 3) джерела формування;
- 4) співвідношення терміна і поняття [11].

С. Хижняк відзначає в юридичній термінології власне термінологічні тенденції (велика в порівнянні з системою загальнонародної мови словоутворювальна впорядкованість; прагнення до диференціації понять) і загальномовні тенденції, які виражаються в різних видах варіативності: смислової (багатозначність), словотворчій, лексичній (дублетність).

З метою впорядкування юридичної термінології С. Хижняк позначив вимоги, які повинні висуватися до юридичних дефініцій [11, с. 70–71].

Д. Милославська так само, як і С. Хижняк, наголошує на потребі впорядкування та уніфікації юридичних термінів і термінологічних сполучень, особливо тих, які: 1) не розрізняються із загальноновживаними значеннями слів; 2) мають високу частотність і соціальну значимість.

Д. Милославська детально описує семантичні поля, утворені юридичними термінами. На основі зіставлення юридичної та загальноновживаної системи понять і диференціальних ознак пропонує шляхи вдосконалення російської юридичної термінології, які допоможуть зробити її більш послідовною та організованою [6].

Якщо зміст поняття та терміну в юридичній практиці більшість юристів розуміють і розрізняють, то з сутнісною концепту ситуація є дещо складнішою, оскільки в сучасній науці до цього часу немає єдиного підходу до тлумачення цього поняття. Концепт походить від лат. *conceptus* – думка, поняття і *conceptio* – збираю; застосовую [2, с. 556], тому ця лексема спочатку сприймалася як синонім слова «поняття». Подальші дослідження концепту показали, що концепт є семантично глибшим за поняття: поняття відображає лише найбільш загальні, істотні ознаки предмета, концепт – не обов'язково суттєві ознаки. Сьогодні в науковій літературі існує багато різних точок зору з приводу визначення концепту, і всі вони мають право на існування, адже відображають ту чи іншу сторону цього багатогранного поняття. У сучасній літературі можна виокремити сім аспектів інтерпретації концепту: логіко-філософський, власне філософський, лінгвістичний, лінгво-культурологічний, когнітивний, психолінгвістичний і літературно-культурологічний, що відображають складну та суперечливу природу самого концепту й наукового знання про нього.

Зараз єдиного, універсального визначення концепту не існує. Він став свого роду точкою перетину різних наукових парадигм. Різницю в дефініціях концепту можна пояснити вибором підходу, якого дотримується той чи інший учений.

Сучасні дослідження відводять концепту центральне місце як об'єкту уваги з точки зору лінгво-когнітивних і когнітивних наук. Водночас центральне місце пов'язано з роллю концепту, яку він виконує безпосередньо в ситуаціях пізнання. Концепти можуть виступати фактором істотного зниження кількості інформаційного потоку, що транслюється ззовні та проникає у свідомість. В іншому випадку кожен предмет, кожна річ, що існують у зовнішньому світі, зажадали б власного імені, що стало б повною безвихіддю для ментальної лексики. За допомогою концептів досвід минулого може бути перенесений в сьогодення. Незважаючи на те, що кожна життєва ситуація не може бути повторена в деталях, знання, закладене в концептах, може використовуватися тільки на основі спільних рис.

«Концепт» є сучасним терміном, що використовується в багатьох гуманітарних науках, таких як філософія, культурологія, літературознавство, психологія, правознавство. Його розробкою займалися ще вчені Середньовіччя. У Ф. Аквінського концепт – універсалія, яка «понад всяких визначень»; вона пов'язана з самопізнанням мудрості, осягає Бога. Концепти використовуються в нього для доказу буття Бога (виробляє причина, рух, можливість і необхідність, порядок природи тощо).

Д. Скот розуміє концепт як «мислиме суще», що тлумачиться як внутрішній принцип речі, виражає саме її буття, сутність і існування.

Для У. Оккама концепт існує як інтенція в душі; вона є одиничною інтенцією (спрямованість розуму на одиничне), що призначена для висловлювання про безліч. Концепт виражений у мові, яка складається із знаків. В У. Оккама концепт існує і як знак речей, і як образ думок.

Номіналізм Д. Скота й У. Оккама змушує їх зближувати концепт то з ім'ям, знаком предмета, то з поняттям як думкою, образом.

Із розуміння сутності концепту в середньовічній філософії варто виокремити декілька ключових характеристик, що є цікавими для сучасної філософії права:

- 1) у концепті завжди присутня множинність смислів-елементів;
- 2) ця множинність «схоплюється» миттєво як щось єдине, ціле;
- 3) «концепт» завжди комунікативний, це свого роду й посередник у спілкуванні людини з Богом, людини з людиною, і результат цього спілкування;
- 4) концепт суб'єктивний, причетний до душі, тому має індивідуальну забарвленість і разом з тим обов'язково причетний до духовності вищого рівня: Абсолюту, вищих цінностей;
- 5) саме тому концепт відрізняється від поняття: концепт індивідуальний і причетний до особистості духовності, що піднімає людину над повсякденним емпіричним світом, а поняття націлене на загальнолюдські смисли, на загальнолюдську раціональність.

Концепт є складовою і невід'ємною частиною соціокультурного середовища. Сучасні філософи вкладають в поняття «концепт» його ідейний зміст, абстрагуючись від будь-якої конкретної мовної форми, що застосовується для його вираження.

В українську мову дефініція «концепт» увійшла у формі простого калькування латинського «conceptus» (поняття). На перший погляд, може здатися, що ці терміни є синонімами, однак це не так. Зараз вони досить чітко розмежовані й диференційовані. «Поняття» характерне насамперед для вживання в таких науках, як логіка, філософія, тоді як «концепт» часто зустрічається в наукових текстах з культурології та лінгвістики [1, с. 120–122; 3, с. 108–111]. Термін «поняття» може використовувати систему логічних

термінів – «судження» і «умовивід». І саме в цьому сенсі термін «поняття» представлено як зміст, сукупність усіх релевантних характеристик певного об'єкта.

Так, ми можемо визначити концепт як насамперед зміст, тобто змістовне наповнення поняття, незалежно від репрезентантів мовної форми.

Поняття «концепт» досить часто використовується для позначення об'єктів або предметів, але не дій, ситуацій або подій. У когнітивних науках концепт – це головна одиниця інформації (в системності її зберігання і трансляції), яка структурно відображає досвід і розглядається як спосіб відтворення дійсності в людській свідомості, як конгломерат змісту, у якому знаходиться важлива культурна, мовна, психологічна, філософська інформація. Роль концепту в широкому сенсі – зв'язати між собою наукові дослідження в областях свідомості, культури й мовного знання людини.

Ухвалення дефініції «концепт» у науковому співтоваристві дає право вивчати не тільки характерні особливості та закономірності мовної системи в новому ракурсі, а й наявні принципи свідомості й культури, як наслідок – і нові грані взаємозв'язків. Для розвитку сучасної філософії права дуже важливо враховувати як різноманіття смислів фундаментальних правових категорій, що виступають у якості концептів, так і їх здатність «схоплювати» риси всього цілого; через окремі ознаки висловлювати це ціле як гармонійну єдність – складне, суперечливе, багато в чому імпліцитне, але єдине. Концепт права об'єднує сутність та індивідуальний її прояв, історію й кожну точку історичного процесу, закон як загальне правило й індивідуальне застосування його в конкретній ситуації та для конкретних людей. Саме такій єдності протилежностей вчать середньовічні творці терміну «концепт».

На наш погляд, концепти права – це видозмінені концепти культури, які набули статусу категорій і принципів права саме в результаті довготривалого функціонування у сфері реальних правових відносин. Юристи почали акцентувати увагу на проблемі основоположних принципів права, виокремлюючи концепти права, на значенні яких засновано такі принципи: справедливості, рівності, свободи, гуманізму, соціального порядку, прав людини, захищеності, суверенітету як особистості, так і держави тощо. С. Погребняк зазначає, що «сучасний рівень розробки цієї проблеми не відповідає потребам юридичної теорії та практики» [7, с. 4]. Це підтверджує актуальність досліджуваної проблеми й необхідність її подальшого дослідження.

Висновки. Так, підсумовуючи вищесказане, можна чітко розмежувати терміни, які досліджені в статті. Поняття – це логічно оформлена загальна думка про предмет або явище, що відбиває найбільш загальні, істотні ознаки цих предметів або явищ. Вони виражаються термінами в словах, наприклад: договір, заповіт тощо; словосполученнях, наприклад: позовна давність, цінний папір, комерційна таємниця, або за допомогою термінологічного звороту: особисті немайнові блага, місце здійснення угоди, об'єкти вилучені з цивільного обороту тощо. Правові поняття характеризуються логічною побудовою з виокремленням загальних і суттєвих ознак, тому є невід'ємними компонентами юридичної науки та практики, узагальнюючи її понятійно-термінологічний апарат.

Проте правовий концепт як результат розумової діяльності відрізняється від правової категорії та правового поняття тим, що в ньому присутній суб'єктивний фактор. Іншими словами, правовий концепт не завжди є науково обґрунтованим, тому що складається з відомостей, якими оперує суб'єкт щодо того чи іншого правового явища. Правовий концепт може бути як ширшим за правове поняття, так і вузьким, а може взагалі не мати нічого спільного з науково обґрунтованим визначенням правового поняття або правової категорії. Ці суб'єктивні чинники залежать

перш за все від правосвідомості, освіти, середовища, менталітету тощо.

Правовий концепт, на відміну від правового поняття й правового терміна, може відображати одну або кілька істотних ознак. Прикладами правового концепту може слугувати будь-яке поняття або правова категорія, якщо він розглядається з урахуванням узагальненого емпірич-

ного правового матеріалу й накопиченого досвіду індивіда, який досліджує правовий концепт.

Правові поняття разом із правовими термінами й правовими концептами складають найважливіший компонент професійної культури юриста. Отже, дуже важливо їх розмежовувати, однак це сприятиме підвищенню рівня розвитку правової культури суспільства, зокрема фахівців в галузі права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богомолова А. Иноязычные знания как основа развития иноязычного когнитивного потенциала студентов. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2002. №6. С. 120–122.
2. Большой юридический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2009. 790 с.
3. Бочкарева Т. Учебный процесс в условиях университета как основной фактор развития речевой культуры и аксиологического потенциала личности. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. Краснодар, 2013. № 4. С. 108–111.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ Перун, 2002. 1440 с.
5. Голев Н. О специфике языка права в составе общенародного русского языка. *Юрислингвистика: юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права*. Барнаул : АГУ, 2004. 183 с.
6. Милославская Д. Системное описание юридической терминологии в современном русском языке: на материале закона «О благотворительной деятельности и благотворительных организациях» : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2000. 164 с.
7. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
8. Селіванова А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Навколишнє, 2006. 716 с.
9. Словник термінів з теорії держави і права : навчальний посібник. Харків : Основа, 1997. 180 с.
10. Юридична енциклопедія: В 6 Т. Київ – Москва. 2001. 790 с.
11. Хижняк С. Правовая терминология и проблемы ее упорядочения. *Правоведение*. 1990. № 6. 67–71 с.
12. Хижняк С. Специфика юридического термина. *Единицы языка и их функционирование*. Вып. 3. Саратов, 1997. С. 5–18.
13. Язык закона. *Юридическая литература*. Москва, 1990. 200 с.
14. Яцишин П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник*. 2013, Вип. 2 (2) С. 99–103.